

TÁJFAJTÁK A ZEMPLÉNI-HEGYSÉGBEN A 2013-2014-ES GYŰJTŐÚT PROGRAM ELSŐ ÁLLOMÁSÁNAK TAPASZTALATAI

PONICSÁNNÉ GYOVAI Ágnes, KOLLÁR Zsuzsanna, PETI Erzsébet, HORVÁTH Balázs, OLÁH Imre, SZALKOVSKI Ottó, BAKTAY Borbála SZALKOVSKI

Növényi Diverzitás Központ
2766 Tápiószele, Külső mező 15.
e-mail: agyovai@mail.nodik.hu

Kulcsszavak: agrobiodiverzitás, tájfajta, vad növényfajok, gyűjtőút, on-farm megőrzés, *ex situ* megőrzés

Összefoglalás: A természetben fellelhető agrobiodiverzitás felkutatására, a növényi génforrások begyűjtésére irányuló, 2013-2014-es években megvalósuló gyűjtőút program első helyszínei 2013. július 29. és augusztus 2. között a Zempléni-hegység települései voltak. A gyűjtőút során célunk kiskertes termelők régóta termesztett, évről évre magfogás útján fenntartott hagyományos szántóföldi- és kertészeti növényeinek szaporítóanyagait génbanki megőrzésre begyűjteni, valamint a Pannon Magbank gyűjteményét gyarapítani.

Bevezetés

A Kárpát-medence változatos klimatikus és földrajzi adottságai gazdag természetes vegetáció kialakulását tették lehetővé, mindemellett hazánk számos újvilági eredetű termesztett növény tekintetében is másodlagos géncentrumnak tekinthető. A termesztett növények sokféleségét veszélyeztető számtalan tényező miatt a mára leginkább háztáji kertekben (konyhakertekben), kisebb parcellákon fennmaradt tájfajták begyűjtésére, génbanki megőrzésére égető szükség mutatkozik. A tápiószelei Növényi Diverzitás Központ feladatai közé tartozik, hogy szántóföldi és kertészeti növények hazánkban még fellelhető tájfajtáinak szaporítóanyagait, magvait begyűjtse, ezzel a már meglévő gyűjteményt gyarapítsa. A 2013-2014-es gyűjtőút program hazánk és a környező országok magyarlakta települései közül azokat a területeket célozza meg, melyek eddigiekben gyűjtésekben nem vagy csak kevésbé voltak érintettek. A gyűjtőutak során a felkeresett területek jellegzetes gyümölcs fajtáinak megismerése, feltérképezése, kultúrnövények vad rokon fajainak, valamint a Pannon Magbank gyűjteményét gazdagító fajok magvainak begyűjtése is a célok között szerepel.

Anyag és módszer

A program első hazai célpontjai -Magyarország kistájainak katasztere szerinti besorolás alapján (DÖVÉNYI 2010) az Észak-Magyarországi-középhegység nagytáj részét képező Tokaj-Zempléni-hegyvidék középtáj egyes települései és az azokat környező természetes élőhelyek voltak, mivel intézetünk nyilvántartása szerint meglehetősen kevés kultúrnövény tétel került a génbankba a térségből. A terület adottságai, a falvak viszonylagos elszigeteltsége, megközelíthetősége, gazdasági és társadalmi helyzete arra engedett következtetni, hogy génmegőrzés szempontjából kedvező tulajdonságokkal rendelkező területen fogunk kutatni. A falvak kiválasztásában helyi civil szervezetek, önkormányzatok, falugondnokok segítségét kértük. Ajánlásaik és helybeli segítségnyújtásuk alapján a Vitányi-rögök kistájban elhelyezkedő Mikóháza, a Hegyközi-dombság kistájban található Füzér, Füzérradvány, Vilyvitány, Pusztafalu, Bózsva, valamint a Központi-Zemplén kistáj területéhez tartozó Komlóska településeket kerestük fel. (A gyűjtőút utolsó napján egy közeli másik tájegységre, a Bodroghözbe, azon belül Cigánd településre is ellátogattunk, ahová az idei évben a

génbankban őrzött, helyből vagy a környékből származó kertészeti növények magjai kerültek vissza fenntartásra és bemutatásra.)

A felkeresett gazdálkodókat termesztett növényeikről kérdeztük, kiemelt figyelmet fordítva az általuk évtizedek óta fenntartott tájfajták termesztési tulajdonságainak megismerésére, a tájfajta fenntartás motivációinak megértésére. A kiskertekben lehetőség nyílt a szóban forgó tájfajták on-farm fenntartásának megismerésére, dokumentálására, az egyes tételekkel kapcsolatos gyűjtőlapok kitöltésére. Begyűjtésre azon növények szaporítóanyagai (magvak, hagymák) kerültek, amelyeket a gazdálkodók elbeszélése alapján, már legalább tíz növényi generáción keresztül, helyben fogott maggal (hagymával) termesztettek, és kizárható, hogy nemesített vagy közforgalomban lévő fajtáról van szó.

Eredmények és megvitatásuk

A kiskertes vizsgálatok során a Tokaj-Zempléni-hegyvidék 7 településén 14 termelőnél jártunk sikerrel. Tőlük 15 fajhoz tartozó 53 tételt gyűjtöttünk, melyek élelmezési és takarmányozási célt szolgálnak.

1. táblázat Termesztett növények tételszáma faj szerinti megoszlásban
Table 1. The number of accessions of the collected cultivated species

Faj	Tételek száma	Termelők száma
<i>Phaseolus vulgaris</i> L.	19	9
<i>Lycopersicon esculentum</i> Mill.	5	2
<i>Petroselinum crispum</i> Mill.	4	3
<i>Zea mays</i> L.	4	3
<i>Allium cepa</i> L.	3	3
<i>Cucurbita maxima</i> Duch.	3	3
<i>Cucurbita pepo</i> L.	3	3
<i>Anethum graveolens</i> L.	2	2
<i>Capsicum annuum</i> L.	2	1
<i>Phaseolus coccineus</i> L.	2	2
<i>Pisum sativum</i> L.	2	2
<i>Allium sativum</i> L.	1	1
<i>Apium graveolens</i> L.	1	1
<i>Lactuca sativa</i> L.	1	1
<i>Salvia officinalis</i> L.	1	1
Összesen	53	

A tételek több mint egyharmada - az elmúlt években zajlott gyűjtőutakhoz (PONICSÁNNÉ et al. 2010, 2012) hasonlóan - maghüvelyes volt. A Füzérkajátán élőket a környező falvakban „paszulyásoknak” nevezték, utalva a térség bab termesztési hagyományaira. A babokat nem csak a ház melletti kiskertben, konyhakertben, hanem a kisebb szántó parcellákon is termelik napjainkban is, ahol a vadkárok miatt jelentős termés kieséssel számolhatnak a gazdák. A *Phaseolus vulgaris* L. és *Phaseolus coccineus* L. fajokhoz tartozó bab tételek között közel megegyező arányban találunk bokr- és futóbabokat. A gazdálkodók a mag színére, mintájára, eredetére, felhasználására vonatkozó nevekkal illették az egyes tételeket. Találtunk fehér- és tarkababokat, „kullancsbabot”, „lencsebabot”, „kövérbabot”, „erzsibabot”. Egyes bab tájfajták, pl. a sokak által említett „büdöskőbab” termesztésből való kikerülése egyértelműen a termelőszövetkezeti időkben behozott tarkabab

elterjedésére vezethető vissza. Az akkoriban nagy területen termesztett és a falu konyhakertjeibe kikerült tarkabab hüvelyei egyszerre érnek be, ami előnyös tulajdonság a termelők szemében, így a folyamatosan érő és folyamatos szedést igénylő „büdösköbab” kiszorult a kertekből.

Két gazdálkodó a borsó vetőmagokat is saját magfogásból biztosítja, így a génbanki maghüvelyes gyűjteményt két tétellel tudtuk jóvoltukból bővíteni.

A további termesztett növények is a családok ételkészítésében, fűszer- és gyógynövény igényeinek kielégítésében, valamint háziállataik takarmányozásában jelentősek. Öröndetes módon több termelő igyekszik két éves növényből, leggyakrabban petrezselyemből magot fogni, ennek köszönhetően a helyi talajadottságok mellett is hosszú, nem elágazó gyökerű növényeket termesztani. Az egyik termelőnél fellelt kukoricák közül a „piros kukorica” megőrzését nem elsősorban takarmányozási cél motiválja, hanem a vadak, vaddisznók távoltartásában betöltött vélt vagy valós szerepe. A termelő úgy tartja, hogy a hagyományos, sárga szemű kukoricás köré vetett piros szemű kukorica tövek elriasztják a nagy károkat okozó vaddisznókat. „Családi hagyma” és „kotlóshagyma” néven gyűjtöttünk csokroshagyma (*Allium cepa* var. *aggregatum*) tételeket. A különféle hasznosítású, többnyire a falu határában lévő területeken termesztett tökökből is rendszerint kikaparják a magokat, így biztosítva a jól bevált fajták tartós fennmaradását.

A helyi kiskertek termelők közül többen dísnövénykertjük vetőmagszükségletét is saját magfogásból fedezik. Az évtizedek óta fogott virágmagok esetében, hasonlóan a mezőgazdasági- és ételkészítési célú növényekhez, a termesztés kezdete óta eltelt idő elegendő a helyi ökológiai adottságokhoz való alkalmazkodáshoz. Begyűjtésre került 4 termelőtől 7 dísnövény faj 8 tétele is. Mindemellett a gyógynövények között számon tartott *Tanacetum vulgare* L. (Gilisztáúzó varádics) magjai kerültek kultúrnövény génbanki gyűjteménybe.

(Cigándon 5 termelőtől 11 fajhoz tartozó 16 tételt gyűjtöttünk, melyek közül 4 faj a Zempléni-hegységből gyűjtött anyagban nem szerepelt. Ezek a *Beta vulgaris* L., a *Carthamus tinctorius* L., a *Brassica oleracea* L. valamint a *Cucumis sativus* L. voltak.)

Gyümölcsészeti szempontból különösen értékes egy Pusztafalun fellelt gyümölcsös gyűjtemény. Tulajdonosa évtizedek alatt a helyi és a számára érdekes gyümölcsfajtákat begyűjtötte, szaporította, saját területén elültette. Füzéren és Komlóska is számos idős gazdálkodó gyümölcsös kertjében talált sokféleség további kutatások tárgya lehetne. A Zempléni-hegység különösen a *Pyrus communis* L. (körte) szempontjából mutatott nagy változatosságot.

A vad fajok vonatkozásában 30 faj, 32 tételét sikerült begyűjteni az út során a Pannon Magbank számára Komlóska, Pusztafalu, Tarcál, Tokaj, Pálháza és Mikóháza térségéből (lásd 2. táblázat). A természetvédelmi oltalom alatt álló fajok közül említést érdemel a szúnyoglábu bibircsvirág (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.), a sárga len (*Linum flavum* L.) vagy a fehér törpezanót (*Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.).

A helyi értékek közé sorolható kultúrnövény génforrások fennmaradásáért szerencsére egyre több polgármester és helyi civil szervezet tesz lépéseket, melyről a gyűjtőút előkészítése és lebonyolítása során is meggyőződhattunk. Génbanki megőrzéssel biztosítható a begyűjtött tételek hosszútávú fennmaradása, mindemellett fontos, egyéni és társadalmi szinten is értékes a termelők munkája, akik a hagyományos fajták, tájfajták helybeli, on-farm fenntartásával biztosítják a kultúrnövények sokféleségének megőrzését.

2. táblázat A Zemplénben gyűjtött vad fajok tételeinek listája
Table 2. List of the collected wild species from Zemplén mountains

Latin név	Magyar név
<i>Petrorhagia saxifraga</i> (L.) Link	Kőtörő aszúszegefű
<i>Leontodon hispidus</i> L.	Közönséges oroszlánfog
<i>Petrorhagia prolifera</i> L. P.W. Ball et Heywood	Homoki aszúszegefű
<i>Rhinanthus minor</i> L.	Csörgő kakascímer
<i>Filipendula vulgaris</i> Moench	Koloncos legyezőfű
<i>Verbascum phoenicum</i> L.	Lila ökörfarkkóró
<i>Prunella laciniata</i> L.	Fehér gyíkfü
<i>Malva sylvestris</i> L.	Erdei mályva
<i>Inula salicina</i> L.	Fűzlevelű peremizs
<i>Melica transsilvaniaca</i> Schur	Erdélyi gyöngyperje
<i>Silene vulgaris</i> (Moench) Garcke	Hólyagos habszegefű
<i>Salvia glutinosa</i> L.	Enyves zsálya
<i>Gymnadenia conopsea</i> (L.) R. Br.	Szúnyoglábu bibircsvirág
<i>Astragalus glycyphyllos</i> L.	Édeslevelű csüdfű
<i>Astragalus cicer</i> L.	Hólyagos csüdfű
<i>Linum flavum</i> L.	Sárga len
<i>Trifolium campestre</i> Schreb.	Mezei here
<i>Plantago media</i> L.	Közepes útifű
<i>Clinopodium vulgare</i> L.	Közönséges borsfű
<i>Muscari neglectum</i> Guss. Ex Ten.s.l.	Fürtös gyöngyike
<i>Salvia nemorosa</i> L.	Ligeti zsálya
<i>Chamaecytisus albus</i> (Hacq.) Rothm.	Fehér törpezanót
<i>Calamagrostis epigeios</i> (L.) Roth	Siska nádtippan
<i>Festuca pratensis</i> Huds.	Réti csenkesz
<i>Elymus repens</i> (L.) Gould	Közönséges tarackbúza
<i>Ranunculus acris</i> L.	Réti boglárka
<i>Juncus inflexus</i> L.	Deres szittyó
<i>Alisma plantago-aquatica</i> L.	Úszó hídör
<i>Achillea chritmifolia</i> Waldst. Et Kit.	Hegyközi cickafark
<i>Geum urbanum</i> L.	Erdei gyömbérgyökér

Köszönetnyilvánítás

Köszönetünket fejezzük ki Miklós Rudolfnak (Polyán Egyesület), Géczi Istvánnak (Abaúj-Zemplén Természeti Értékeiért Közhasznú Egyesület); Zsolyomi Tamásnak (Aggteleki Nemzeti Park), Horváth Jenőnek (Füzér polgármestere), Mester Dénesnek (Pusztafalu polgármestere), Köteles Lászlónak (Komlóska polgármestere), Lőrincz Jánosnak (Cigándi Önkormányzat), valamint mindazoknak, akik helyismeretükkel, kíséretükkel segítettek felkutatni azokat a termelőket, akiknek hálaival tartozunk a génbank számára felajánlott szaporítóanyagokért.

Irodalom

DÖVÉNYI Z. (szerk.) 2010: Magyarországi Kistájak katasztere, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest

- PONICSÁNNÉ GYOVAI Á., TÓTH Z., HOCK ZS. 2010: A tájhasználat és az agrobiodiverzitás összefüggései a Vendvidéken, a Magyar Biológiai Társaság XXVIII. Vándorgyűlésén (2010) elhangzott előadás, kötet 51-55.
- PONICSÁNNÉ GYOVAI Á., BAKTAY B., HARMOS K., GYULAI F., SZANI ZS. 2012: A Cserhát-vidék agrobotanikai értékei, a Magyar Biológiai Társaság XXIX. Vándorgyűlésén (2012) bemutatott poszter, kötet 139-144. oldal

LANDRACES IN THE ZEMPLÉN MOUNTAINS
THE FIRST TARGET AREA OF THE COLLECTION MISSION PROGRAM 2013-2014

Á. P. GYOVAI, ZS. KOLLÁR, E. PETI, B. HORVÁTH, I. OLÁH, O. SZALKOVSZKI, B. BAKTAY

Research Centre for Agrobiodiversity
H 2766 Tápiószele, Külső mező 15.
e-mail: agyovai@mail.nodik.hu

Keywords: agrobiodiversity, traditional variety, landrace, wild species, collection mission, on-farm conservation, *ex situ* conservation

As a part of a two years program for collecting plant genetic resources in Hungary and its neighbouring countries, a collection mission conducted in the Zemplén Mountains has revealed a range of diversity of locally grown traditional varieties. These varieties and landraces are cultivated by elderly home gardeners and there is an urgent need to conserve their varieties in gene bank. Traditional knowledge still existing on landrace maintenance may also form a basis for the local NGO's on-farm conservation activities.

Without the establishment of the Pannon Seedbank some wild species and the richness of the Pannonian flora may be threatened by extinction. In order to make the Pannon Seed Bank operational, seed samples of the Hungarian wild plant species need to be collected. One of the main aims of collecting missions is to collect valuable wild species of the region. During mission in the Zemplén 32 accessions of 30 species were collected, species with nature conservation importance were the followings: *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.), *Linum flavum* L., *Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.).

